

Op een zekere Goede Vrijdag in het zestiende-eeuwse Rusland begeeft Basilius de Gezegende zich naar tsaar Iwan en daagt hem uit om een stuk rauw vlees te eten. Een ernstige **vorm** van godslastering in de vastentijd. Maar, zegt Basilius, als je zoveel mensen vermoordt, hoe slecht is het dan om **vlees** te eten op Goede Vrijdag? Basilius is een zogenaamde **heilige** dwaas, die zelfs het respect van Ivan de Verschrikkelijke genoot. Een machthebber bij wie iemand als Poetin **verbleekt**.

Heilige **dwaasheid** in de Russisch-orthodoxe **traditie**

Carolyn van Oostende
is docente Nederlands
en doet promotieonder-
zoek naar middeleeuwse
satire.

Pussy Riot

Er dreigen sinds vorig jaar zware straffen tegen blasfemie in Rusland sinds de Doema instemde met een nieuwe wet. Deze wetgeving is een direct gevolg van het optreden bijna twee jaar geleden van de punkband Pussy Riot. Twee van de drie jonge vrouwen kregen twee jaar gevangenisstraf wegens het schenden van de openbare orde. Afgelopen december werden ze vrijgelaten in het kader van een amnestieregeling die vooral te maken lijkt te hebben met de strategie van Poetin om het imago van Rusland in het buitenland op te poetsen.

Het bezoedelen van heilige plekken nam sinds het proces tegen Pussy Riot toe. Zo kalkten graffitikunstenaars 'Pussy Riot, Respect!' op de muur van de dertiende-eeuwse kerk van Johannes de Doper in de stad Pskov. Zowel de kerkelijke als de wereldlijke autoriteiten zien dit soort incidenten als bewijs dat gelovigen en hun religie steeds meer te verduren

krijgen. Traditionalisten vermoeden een kwalijke invloed van het seculiere Westen.

Russisch-orthodox

Deze reactie is begrijpelijk, maar doet geen recht aan de historische context waarin acties als die van Pussy Riot ook gezien kunnen worden. Rusland kent een rijke traditie van heilige dwazen, *joerodive* genaamd, van wie Basilius één van de beroemdste is. Het woord betekent in het Russisch letterlijk: 'geboren gek' of 'dwaas van nature'. Deze figuren kregen vooral in de Russische middeleeuwen de status van heilige. De orthodoxe kerk canoniseerde er tientallen. Na de middeleeuwen nam hun invloed af en deden zowel de staat als de kerk sterke pogingen om het verschijnsel te verbieden. Het fenomeen was echter zo geworteld in de Russische cultuur, dat het nooit helemaal verdween. Tot in de huidige tijd boezemt iemand die er als een gek uitziet ontzag in, je weet maar nooit over welke krachten hij beschikt. En de grote schrijver Tolstoj beschouwde heilige dwaasheid als de hoogste vorm van fatsoen denkbaar. Hij noemde dit 'je slechter voordoen dan je bent'.

Buiten kaders

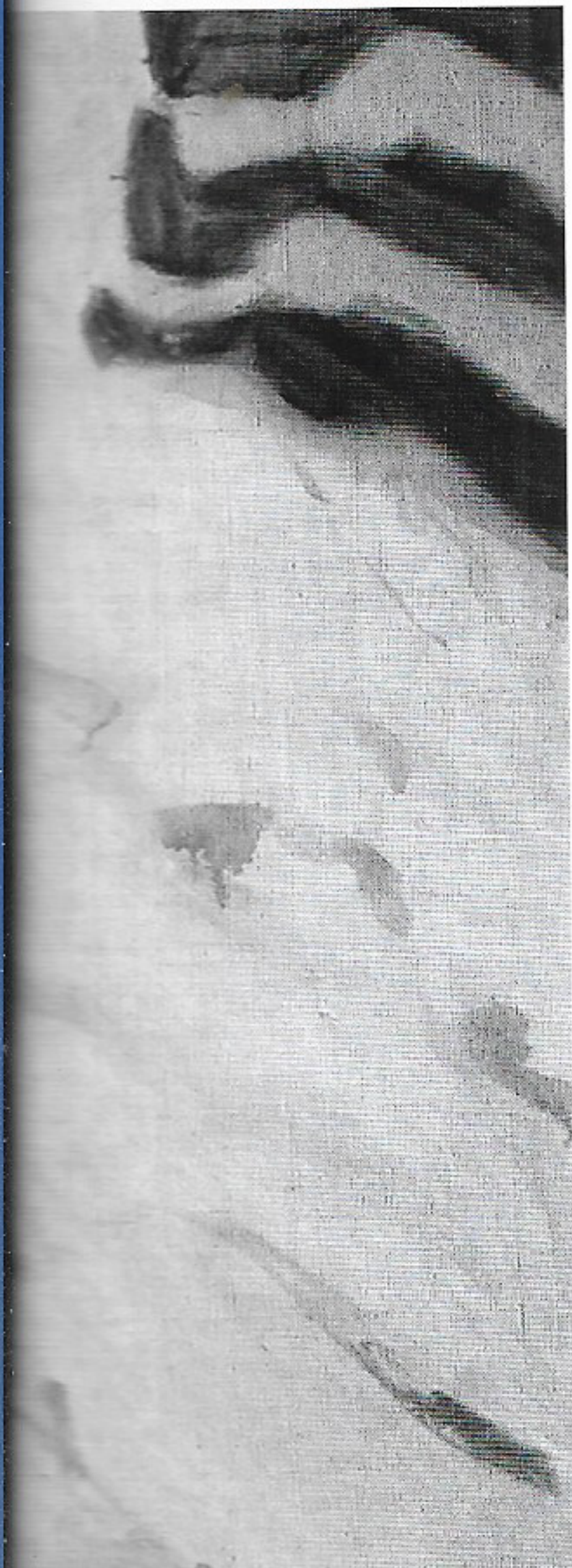
Een heilige dwaas is bepaald geen systeemdenker. Het is een hele kunst om buiten bekende kaders te denken, en bereid te zijn om steeds opnieuw de werkelijkheid als het ware uit te vinden. Maar wat heeft een heilige dwaas te maken met religie of filosofie? Hij of zij zal zichzelf niet snel presenteren als een denker. Eerder een doener, maar dan door de wijze waarop hij handelt en reageert op mensen en omstandigheden. Het is opvallend dat veel religieuze tradities bekend zijn met het fenomeen van de heilige dwaas. Zijn of haar optreden lijkt los te staan van dogma's, levensbeschouwing of andere min of

meer vaststaande kaders waarbinnen een specifieke religieuze stroming functioneert. Als mensen komen wij in de loop van ons leven vaak vast te zitten in de wijze waarop we tegen de werkelijkheid aankijken, en hierop reageren. Dit is afhankelijk van onze opvoeding, cultureel bepaalde tradities en de tijd en maatschappij waarvan wij deel uitmaken. Het lijkt erop dat het de functie van een heilige dwaas is om deze 'conditionering' te doorbreken, zodat wij de werkelijkheid directer, echter en vollediger kunnen ervaren. Er is enige moed voor nodig om ons open te stellen voor dit proces, en uit onszelf gebeurt het meestal niet. Uit onszelf lopen we vaker rond als slaapwandelaars, die hun vooronderstellingen projecteren op de wereld om hen heen.

Christelijke traditie

In de christelijke traditie vinden we in de vroeg-byzantijnse periode vele verhalen over heilige dwazen waarvan de oudste uit Egypte stammen. Dit fenomeen komt vervolgens veel later in de Russische middeleeuwen tot een grote bloei. De grote voorloper van een heilige dwaas in de Russisch-orthodoxe traditie is de vijfde-eeuwse Syrische monnik Simeon. Hij pakte het nog erger aan dan Pussy Riot, door een kerkdienst te verstoren, de kaarsen uit te maken op het altaar en vanaf de kansel de kerkgangers met walnoten te bekogelen. Een *wake-up call* voor de slaperige kerkgangers. Maar hij werd wel de kerk uitgeworpen. Zijn heiligenleven is het rolmodel geworden voor de Russische heilige dwazen en hun levensbeschrijvingen.

Er ontwikkelde zich in Rusland een typisch Russische vorm van heilige dwaasheid die *joerodstvo* heet. Het is een vorm van oosters-orthodoxe ascese, die zich kenmerkt door het subversieve gedrag van haar beoefenaars. Deze veinzen waanzin om

Sint Basilius was een heilige dwaas, een 'joerodive' = Russisch voor 'geboren gek' 'Sint Basilius' Sergei Kirillov 1994

hun toeschouwers een spirituele les te leren en tegelijkertijd geen lof te ontvangen voor hun heiligheid. Een middeleeuwse Russische *joerodivi* lijkt in hoge mate op zijn Byzantijnse voorvader en toont er alle klassieke kenmerken van: hij veinst waanzin, loopt naakt rond of in lompen gekleed, is dakloos, spreekt in raadsels, is excentriek, geeft terug wat hij krijgt, is maatschappelijk ontwrichtend. Aan de andere kant is hij een helderziende en een profeet, die wonderen verricht en pas na zijn dood erkend wordt als een heilige. Het wezenlijke van de heilige dwaas is zijn geheime heiligheid, die bovenal de visie uitdraagt dat de hele door God geschapen wereld heilig is. Door zijn geveinsde waanzin toont de heilige dwaas aan dat de geringste van de geringsten niet die schijnbare arme stakker is, maar een heilige en Gods profeet.

Dwaas in Christus

In de Russische orthodoxie is dwaasheid in Christus, zoals het werd genoemd, al vanaf de elfde eeuw een vorm van populaire religiositeit. De uitdrukking dwaasheid in Christus voert terug naar wat de apostel Paulus hierover zegt in zijn brief aan de Korintiërs: 'Wij zijn dwaas omwille van Christus' (1 Korintiërs 4, 10). Of: 'Laat niemand zichzelf iets wijs maken. Als iemand onder u wijs meent te zijn – wijs volgens de opvattingen van deze wereld – dan moet hij dwaas worden om wijs te kunnen zijn. Want de wijsheid van deze wereld is dwaasheid voor God' (1 Korintiërs 3, 18-19). Deze teksten legden traditioneel gezien de theoretische basis voor heilige dwaasheid. Christenen zijn dwaas om Christus' wil, wat wijs is in de wereld is dwaas voor God, en wat dwaas is voor de wereld is wijs voor God. Hier moet ik echter een korte kanttekening bij maken. Paulus was nog op geen enkele manier bekend met heilige

dwaasheid zoals het zich later zou gaan ontwikkelen. Paulus' uiteenzetting over dwaasheid om Christus' wil moet begrepen worden in de context van discussies onder zijn christelijke tijdgenoten over heidense wijsheid. Heilige dwaasheid in de Russische traditie is iets anders. Het is beter te omschrijven als een non-orthodoxe vorm van christelijke ascese en wordt beschouwd als de moeilijkste en meest controversiële van alle ascetische beoefeningen. De Russische Kerk heeft zesendertig van haar heilige dwazen gecanoniseerd. Daarnaast werden er velen lokaal vereerd. In tegenstelling tot andere asceten verloochent de dwaas in Christus de profane wereld niet. In plaats van zich terug te trekken in hermetische of kloosterlijke afzondering kiest hij voor het deelnemen aan het seculiere leven.

Populair spektakel

De hoogtijdagen van de Russische dwaasheid in Christus liggen tussen de veertiende en zestiende eeuw. Het behoort in die periode tot de populairste spektakels van Rusland. De heilige dwaas wordt aangetroffen op straat, op de markt en op de trappen van kerken, waar hij stevast omringd is door een menigte van toeschouwers. Hij loopt naakt en op blote voeten, zelfs diep in de winter. Hij draagt kettingen en andere ijzeren voorwerpen. Deze extravagante kledij en wilde uitstraling bieden het publiek de mogelijkheid om hem te identificeren als een asceet of een gek. Zijn gedrag is beledigend en bizar. Door af te zien van elke gemeenschappelijke norm en door het continu vertonen van offensief en controversieel gedrag maakt de *joerodivi* een schouwspel van zichzelf. De heilige dwaas verstoort kerkdiensten en breekt de vasten. Hij confronteert de hoogste autoriteiten met inbegrip van de tsaar, beledigt zijn publiek en gaat voortdurend in tegen sociale

Heilige dwaas op het schilderij 'Boyarynia Morozova' (1887) van Vasili Surikov (1848-1916), olie op canvas, Tretyakovgalerij, Moskou

regels en normen van fatsoen. Tegelijkertijd uit hij profetieën, verricht wonderen en andere verschijnselen waartoe alleen heiligen in staat zijn. Terwijl hij opvalt door zijn beledigende en excentrieke gedrag, houdt hij zijn heilige daden geheim voor het publiek. Pas na de dood van de heilige dwaas wordt zijn heiligheid aan de openbaarheid prijsgegeven. Het optreden van een heilige dwaas zet mensen aan om na te denken over een werkelijk begrip van het goddelijke. Maar slechts de rechtvaardigen zien de *joerodivi* als Gods boodschapper. Voor de zondaars is hij gewoon een gek en daarom een bron van vermaak en een underdog. Ze reageren heftig op de *joerodivi's* harde kritiek, steevast slaan ze hem en jagen hem weg. Voor de profane geest is zijn gedrag onbegrijpelijk.

Byzantijnse dwazen

Het eerste grote voorbeeld van een christelijke heilige dwaas vond zijn uitdrukking in het leven van de eerder genoemde Simeon van Emesa, dat in de zevende eeuw werd beschreven door Leontius van Neapolis. Simeon wordt een heilige dwaas na vele jaren van ascese als monnik in de woestijn, samen met zijn broeder Johannes. Hij besluit na dertig jaren terug te keren naar de wereld: 'Ik ga een spel met de wereld spelen.' Zijn broeder begrijpt er niets van en denkt dat hij zijn geloften verbreekt. Maar Simeon vertrekt naar de stad Emesa waar hij een reputatie opbouwt van een gek en een dwaas. Hij loopt naakt rond, doet in het openbaar zijn behoefte, leeft op straat, wast zich in een vrouwenbadhuis en verkeert in het gezelschap van prostituees. Aan de andere kant verricht hij wonderen, fungeert als duivelsuitdrijver en vertoont de gave van profetie en helderziendheid. Hij blijft een asceet, maar hij laat mensen niets weten over zijn roeping. Hij bidt en weent alleen 's nachts, als niemand hem

kan zien. Pas na zijn dood ontdekken mensen zijn heiligheid.

Een mooi voorbeeld van Simeons gedrag is de volgende anekdote. Simeon wordt bediende in een wijnhuis. Op een zeker moment slaat hij een vat wijn kapot waardoor de wijn verloren gaat. Hij krijgt een pak slaag van zijn baas en wordt op staande voet ontslagen. Maar de volgende dag gaat Simeon terug naar het wijnhuis om zijn baas uit te leggen dat er gevaar dreigde: er kruipt nog steeds een slang rond in de wijnkelder, die zijn gif in de vaten spuugt. De baas van het wijnhuis heeft zich vergist, Simeon is toch een heel goede bediende. Maar vervolgens wil Simeon zijn roem weer ongedaan maken. Hij gaat naar de vrouw van de waard van het wijnhuis en pretendeert dat hij haar wil verkrachten. Zo wordt hij opnieuw door de waard het wijnhuis uitgegooid. Voor iedereen die denkt dat Simeon maar doet alsof, de baas weet het nu zeker. 'Simeon is totaal gestoord en hij eet vlees als een godloochenaar.'

Nu wordt het wel heel moeilijk gemaakt voor de waard om Simeons gedrag juist te interpreteren: de vrouw van de waard zal wel degelijk geschrokken zijn, en het leek er toch echt op dat Simeon snode plannen had met haar. De lezer weet echter wel beter: Simeon wil zijn goede reputatie van de redder van de levens van de klanten teniet doen. En daar slaagt hij in. Een klassieke actie van een heilige dwaas die geen lof wil voor zijn goedheid.

Simeons levensverhaal diende als model voor de hagiograaf van St. Andreus van Constantinopel, Nikephoros in de tiende eeuw. Het leven van St. Andreus de dwaas werd al in de twaalfde eeuw vertaald in het Oud-Russisch. Het werd meteen een van de populairste en meest geïmiteerde heiligenlevens.

Byzantijnse levensbeschrijvingen van

heilige dwazen waren onder de eerste voorbeelden van canonieke literatuur die Rusland overnam. De levens van Simeon van Emesa en Andreus van Constantinopel en van dwazen als Isidora de Dwaas in Christus, Serapion de Sindoniet, waren in de dertiende eeuw beschikbaar in Slavische vertalingen. Vervolgens werden deze heilige dwazen opgenomen in het Russische pantheon van heiligen.

Historische voorbeelden

Al in de elfde eeuw had Rusland zijn eigen eerste heilige dwaas, St. Izaak de Kluizenaar (of de Grotbewoner) van Kiëvs grotklooster (gestorven in 1090). St. Avraamii van Smolensk (gestorven rond 1220) was de volgende. Het eerste exemplarische leven van een heilige dwaas was gewijd aan Procopius van Ustiug (overleden in 1302). Het verhaalt dat hij 'van de westerse landen, van de Latijnse taal en van het Duitse land afkomstig was'. Hij kwam naar Novgorod als buitenlandse koopman, maar het orthodoxe christendom sprak hem zo aan dat hij niet alleen besloot om zich te bekeren, maar ook om een dwaas in Christus te worden. Procopius' heiligenleven werd gemodelleerd naar dat van St. Andreus, waaraan de Russische hagiograaf niet alleen kenmerkende elementen ontleende, maar ook veel scènes en gebeurtenissen.

Het leven van Procopius is een van de vele levens die Russische christenen een voorbeeld geven van de vroomheid van een heilige dwaas door het kopiëren van hun Byzantijnse modellen.

Vanaf die tijd nam het aantal heilige dwazen enorm toe. Deze heilige dwazen ontvingen conventionele levensbeschrijvingen die opgenomen werden in talrijke hagiografische collecties en gereciteerd en gezongen tijdens de kerkdiensten. Vervolgens werd een klein aantal heilig verklaard door de Russische kerk.

Heilige Simeon de dwaas

De Moskovitische periode, vooral de vijftiende en zestiende eeuw, leverde het grootste aantal heilige dwazen op. Tegen het einde van de zeventiende eeuw waren er drieëntwintig gecanoniseerde dwazen. Deze vormen een onbeduidend deel van het totale aantal Russische dwazen in Christus. De lijst van hen die lokaal werden vereerd zonder te worden heilig verklaard en van degenen die alleen lokaal heilig verklaard werden, is eindeloos.

De status van dwazen om Christus' wil binnen de Russisch-Orthodoxe Kerk is door de geschiedenis heen veranderd. De zestiende eeuw vormt de gouden eeuw van *joerodstvo*. In die periode werd dwaasheid in Christus bevorderd en gesteund door

de kerk. Aan deze manifeste verering en ondersteuning van de heilige dwaas door de kerk kwam een einde toen de Byzantijnse structuur van de Russische staat werd verdrongen ten gunste van de Europese. Deze historische verandering begon met de kerkhervormingen van patriarch Nikon (1605-1681) en werd afgesloten met de hervormingen van tsaar Peter de Grote (1668-1725), die de kerk ondergeschikt maakte aan de staat.

Protest

Machtsstreven en heiligheid zijn twee zaken die niet samengaan. Het instituut dat de bewaker van de heiligheid moet zijn, de georganiseerde religie dus, loopt zelf vaak in de valkuil van het machtsstreven, en corrupteert daarbij alles wat zij als heilig beschouwt. Een heilige dwaas doorziet dit, ondermijnt het machtsstreven en redt daarbij als het ware de heiligheid uit de handen van de macht. Zo zijn de vrijgelaten bandleden van Pussy Riot vastbesloten om door te gaan met hun protest tegen de Russische politiek. Ze gaan een mensenrechtenorganisatie oprichten. Maria Aljochina en Nadezhda Tolokonnikova zeggen heel duidelijk: 'Wij doen geen optredens meer, wij gaan ook niet naar het buitenland, we doen geen MTV Awards meer, we nemen geen videoclipps meer op. Wij gaan ons gewoon bezighouden met de rechten van gevangenen in Rusland.' •

Literatuur

Jan Hofstra, *Leontius von Neapolis und Symeon der Heilige Narr. Ein Pastor als Hagiograph*, (proefschrift), Drachten, 2008
Svitlana Kobets, 'Iurodstvo. Foolishness in Christ', encyclopedische artikel in: Paul D. Steeves, ed. *The Modern Encyclopedia of Religions in Russia and Eurasia*, Gulf Breeze, Florida: Academic International Press
Marjan van den Berg, *Pussy Riot-leden vormen mensenrechtenorganisatie*, BNR, 27 december 2013.